

Hisbe Teşkilatı

Cahide Gülnur SARI

GİRİŞ

Arapçada “hesap etmek, saymak; yeterli olmak” anlamlarındaki hisab kökünden türeyen ihtisab, sevabını umarak bir işi yapmak, akıllı ve basiretli bir şekilde yönetmek, çirkin bir iş yapmayı kınamak, hesaba çekmek manasına gelmektedir. İhtisab mastarından türeyen bir isim olan hisbe kelimesi ise, terim olarak emri bil maruf nehyi anil münker (esasen “*emr-i bil-ma’ruf nehyi ani’l münker*” olarak yazılması gerekirken, okunuş ve yazım kolaylığı açısından metin içinde Türkçede kullanıldığı şekilde yazmayı tercih ettik) prensibi uyarınca gerçekleştirilen genel ahlakı ve kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve özellikle bununla görevli müesseseyi ifade eder.¹ Nihayet bu işle görevli memura tarihsel süreç içinde farklı isimlerle çağırılmakla beraber genel olarak “muhtesib” denir.

“Hisbe Teşkilatı”nın temelinde emri bil maruf nehyi anil münker prensibi yattığından öncelikle bu kavramı, akabinde ise tarihsel süreci içerisinde Hisbe Teşkilatı’nı anlatacağız.

1. Emr bi’l ma’ruf nehyi ani’l münker

İyiliği emredip kötülükten sakındırma manasına gelen emri bil maruf nehyi anil münker, her Müslümanın yerine getirmesi gerekli olan bir mükellefiyettir. İslâm düşünürleri arasında oldukça önemsenen bir konu olduğundan emri bil maruf nehyi münker kavramına sıkça değinilmiştir. İslâm kültüründe emri bil maruf nehyi anil münker, toplumda iyiliğin hâkim kılınması ve yaygınlaştırılması,

sı, kötülüğün önlenmesi ve böylece erdemli bir toplum oluşturulması ve yaşatılması için gösterilen faaliyetlerin hepsini ifade eden bir terimdir.²

Mevdudi, *İslâmi Kavramlar* kitabında konuyu şu şekilde ele almaktadır:

“Bir şeyin herhangi bir şeyle sıfatlanmasındaki durumu iki şekilde açığa çıkar. Birincisi o şeyin kazandığı sıfatta en yüksek noktasına ulaşmasıdır. İkincisi ise bu sıfatın o şeyde tam olarak yerleşmesi ve o şeyi başkasına tesir edecek ve kendi özelliğiyle özelleştirecek duruma getirmesidir. Örneğin kar kendi yapısında soğuklukla sıfatlanmıştır. Bu onun ilk ve asıl özelliğidir. Bununla beraber o başkasını da soğutur. Bu ise onun ikinci özelliğidir. Ateş, sıcaklıkla sıfatlanmıştır. Kendi zatında çok sıcaktır. Bu onun ilk ve asıl özelliğidir. Bununla beraber o başkasını da ısıtır, yakar. Bu da onun ikinci özelliğidir. Böylece, salih bir kimsenin salihliğinde ilk özelliği kendi zatında salih olmasıdır. İkinci özelliği ise bu salihliğin tesiriyle başkalarını ıslah edici olmasıdır. Yine bunun gibi mümin imanında rasih, Hakk’a itaatinde kâmil olduğunda, iman sıfatıyla sıfatlanması nedeniyle birinci özelliğini kazanmış olur. Fakat bu sıfat onda kuvvetleşir, başkalarını Hakka davet etmeye başlayacak derecede etkinleşirse iman sahibi olur. İnsanları Hakka teslim olmaya davet eder, o kendisine verilen kalem ve lisan gücünü bu hizmette kullanmak, temiz ahlakı ve güzel gi-dişatı ile bunların hizmetinde bulunan insanların fiili olarak Allah’a teslim olmaya çağırır, bunun için çalıştığında da ikinci özellik açığa çıkar. Böylece imanın en kemal derecesini elde etmiş olur.”³

Kur’an’da emri bil maruf nehyi anil münker önemine binaen sıkça vurgulanan bir husus olmuştur.

¹ *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 18, s. 133.

² Türkiye Diyanet Vakfı, *İlmihal*, cilt II, s. 543.

³ Mevdudi, *İslami Kavramlar*, s. 91-92.

“Sizden öyle bir cemaat bulunmalıdır ki hayra çağırınsınlar, iyiliği emretsinler, kötülükten sakındırınsınlar. İşte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.” (Al-i İmran, 104)

“Siz, insanlar için çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz; ma’rufu emreder, münker olandan sakındırır ve Allah’a iman edersiniz...” (Al-i İmran, 110)

Bu ayet bize bu ümmetin dünyada inanç, kültür ve medeniyet üçlüsü üzerinde oluşmuş diğer ümmetlere ve milletlere kıyasla “*önder bir ümmet*” olduğu düşüncesini vermektedir. Zira İslâm ümmeti diğer ümmetlerde olmayan birtakım özellikler taşımaktadır. Bu özellik, bir nizam ile beraber savunduğu hayata yönlendirme gücünü taşımış olmasıdır. Esasen en doğruya, Allah’ın vaad ettiğine yönlendirme, marufu emretme ve münkerden sakındırma; sözünde iddialı ve müminin iman ve teslimiyetini açığa çıkaran bir çalışmadır. İslâm ümmeti, aşılmaz sanılan şartlarda dahi bu görevi yapmak borcundadır.

Mevdudi ise bu ayetleri şöyle yorumlamaktadır:

“Şüphesiz ki mum, elektrik lambası, ay ve güneş aydınlatma araçlarıdır. Ancak bunlar ışık ve aydınlatma sıfatındaki özellik bakımından değişik derecededirler. Mum sadece küçük bir odayı aydınlatırken, güneş kâinatı aydınlatmaktadır. Tıpkı bunun gibi, başkasının kalbinin iman nuruyla nurlanmasını sağlayan mümin imanının en düşük derecesindedir. O, bir grup, bir millet veya bir ülke çerçevesinde daveti gerçekleştirme gayretine girer ki, böylelikle imanının kemal derecelerini elde etmeye başlar. Bu derecelerin en yüksek noktası tüm dünyaya Allah’ın hâkimiyetini tesis için çalışmaktır. Böyle bir halde, dünyanın hiçbir yerinde kötülüğün bulunmasına müsaade edilmez.”⁴

Müfessirler, Al-i İmran Suresinin 104. ayetinin tefsiri hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Bu nedenle emri bil maruf nehyi anil münkerin hükmünün “*farz-ı kifaye*” mi “*farz-ı ayn*” mı olduğu hususu tartışmalıdır. Ancak İslâm Ulemasının büyük bir çoğunluğu “*marufu emredip münkerden nehyetmeye çalışmak düsturunun ümmetin tümüne emrolunduğu*” noktasında mutabıktır. Aynı zamanda, “*ehil*

bir grubun bu görevi üstlenmesiyle ümmetin sorumluluğunun kalkacağı” görüşünde, dolaşısıyla da “*farz-ı kifaye*” olduğu konusunda ittifak halindedir. Bu vazife, kudreti yeten her Müslüman’a vaciptir, ehliyetli herkese farzdır. Başkası yapmadığı takdirde kudretli kimseye “*farz-ı ayn*”dır. Her insan gücüne göre iş yapmaya mecbur olduğundan bu vazifeyi her Müslüman’ın üzerine yükleyemeyiz. Nitekim Kuran’da Teğabun Suresi 16. ayette Allah şöyle buyurmaktadır:

“Öyleyse güç yetirebildiğiniz kadar Allah’tan korkup-sakinin.”

Emri bil maruf nehyi anil münker kavramındaki iman amel ilişkisini ortaya çıkarmak adına Kur’ani yolu takip edecek olursak, Kur’an’da aynı sure içinde dahi bu ilişkiyi birçok kez vurgu yapıldığını görürüz.

“Onlar Allah’a ve ahiret gününe iman eder, maruf olanı emreder, münker olandan sakındırır ve hayırlarda yarışır. İşte bunlar Salih olanlardır.” (Al-i İmran, 114)

Kur’an-ı Kerim Rasulullah (s.a.v)’i şöyle vasfetmiştir:

“O kendilerine iyiliği emrediyor, onları kötülükten alkoyuyor.” (el-Araf, 157)

Hz. Lokman (a.s.) oğluna Kur’an lisanıyla hitap eder ve şu şekilde vasiyet eder:

“Ey oğlum, namazı dosdoğru kıl, ma’ruf olanı emret, münker olandan sakındır ve sana isabet eden musibetlere sabret. Çünkü bunlar azmedilmesi gereken işlerdendir.” (Lokman, 17)

Kur’an müminlerin genel özelliklerini açıklarken onların iyiliği emreden kötülükten sakındıran kimseler olduğunu bildirir:

“İnanan erkekler ve kadınlar, birbirlerinin velisidirler. İyiliği emrederler, kötülükten men ederler.” (Tevbe, 71)

“Tevbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, İslâm uğrunda seyahat edenler, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredenler, kötülükten sakındıranlar ve Allah’ın sınırlarını koruyanlardır. Sen bütün müminlere müjdele.” (Tevbe, 112)

Kur’an’da müminlere emrolunan ve bugün bizlerin de imanın/İslâm’ın şartları olarak say-

⁴ Mevdudi, a.g.e., s. 93.

diğimiz farzların içine emri bil maruf nehyi anil münkerin de girmesi gerekliliğini yine vahyi gerçeklikten çıkarıyoruz:

“Onlar ki, yeryüzünde kendilerini yerleşik kılıp iktidar sahibi kılsak, dosdoğru namazı kılarlar, zekâtı verirler, ma’rufu emrederler, münkerden sakındırırlar. Bütün işlerin sonu Allah’a aittir.” (Hac, 41)

“Sizden öyle bir cemaat bulunmalıdır ki, onlar herkesi hayra çağırırlar, iyiliği (ma’rufu) emretsiner ve kötülüğü (münkeri) nehyetsiner.” (Al-i İmran, 104)

Hayra davet, emr-i bil ma’ruf ve nehy-i anil münker bütün Müslümanlara farz-ı kifâyedir. Bu farziyet yerine getirilmeyince hiçbir Müslüman mes’uliyetten kendini kurtaramaz. Fakat her ferde farz-ı ayn değildir.

Günümüzde dinî hayatın umumen terk edildiği ve Müslümanlığın bir cihetten fetret dönemini yaşadığı bir gerçektir.⁵ Ahlâksızlık, haram, günah, fık ve isyanın da bütün cemiyeti işgal ettiği ve günümüz insanının bunları severek işlemekle beraber birbirini teşvik ettikleri de bir gerçektir. Hayra davet etmesi gereken kişi ve müesseselerin de bu meseleyi Kur’anî ölçüler içerisinde ve Rehber-i Mutlak’ın prensipleri içerisinde birinci işi olarak ele almadıkları da muhakkaktır. Böyle bir döneme nefir-i amm veya cemm u nefir denir ki, bu durumda emri bil maruf nehyi anil münker yapmak herkes için **farz-ı ayn** olur.

“Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz; iyiliği (ma’rufu) emreder ve kötülükten (münkerden) vazgeçirmeye çalışırsınız. Çünkü Allah’a inanıyorsunuz...” (Al-i İmran, 110)

“Allah’a ve ahiret gününe, inanırlar, iyiliği emreder ve kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar, hayır işlerinde de birbiriyle yarışırırlar.” (Al-i İmran, 114)

“... O (Hz. Muhammed s. a.v) kendilerine iyiliği emrediyor, onları kötülükten nehyediyor...” (A’raf, 157)

“Münafık erkekler de münafık kadınlar da birbirinin tamamlayıcı parçasıdır. Onlar kö-

tülüğü emrederler, iyilikten vazgeçirmeye çalışırlar, ellerini cimrilikle sımsıkı yumarlar...” (Tevbe, 67)

“Mümin erkek ve kadınlar birbirlerinin velisidirler, iyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar.” (Tevbe, 71)

“... İnsanlara iyiliği emredenler ve onları kötülükten vazgeçirmeye çalışanlar ve Allah’ın (yasak) sınırlarını koruyan, (onları çiğnemeyen) insanlardır. O müminleri müjdele.” (Tevbe, 112)

“O müminler, eğer yeryüzünde kendilerine bir iktidar mevkii verirse dosdoğru namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler ve kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar...” (Hac, 41)

“(Lokman öğütlerine devam ederek dedi ki): Yavrum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçir ve basına gelene sabret. Çünkü bunlar (Allah’ın yapmasını emrettiği) kesin işlerdendir.” (Lokman, 17)

“Şüphesiz ki Allah adaleti, iyiliği, akrabaya vermeyi emreder. Fahşâ (edepsizlikten)dan, münkerden ve bagy (azgınlık)den meneder...” (Nahl, 90)

“... Kim o şeytanın adımlarına uyarsa, şüphesiz ki, o kötülüğü ve gayr-i meşruu (el-münkeri) emreder...” (Nur, 21)

Bütün bu ayetlerden başka Kur’an-ı Kerim’de;

- Birbirlerini kötülükten alıkoymayan İsrailoğulları’nın lanetlendiği,
- Dinlerini unutan kavim arasında kötülüğü nehyedenlerin, Allah tarafından kurtarılp diğerlerinin helâk edildiği,
- Papazların ve hahamların dinlerine mensup olanları, yalan söylemekten menetmelerinin ne kadar iyi olacağı,
- Daha evvelki asırlarda yeryüzünde fesattan nehyedenlerin bulunmuş olmasının ne kadar temenniye şayan olacağı,

gibi değişik hususlar da beyan edilmektedir.

Ayrıca iyilik ve hayır hususunda yardımlaşma ve yarışa teşvik edildiği gibi “birbirine hakkı tavsiye etmeyen” kimselerin hüsranda oldukları da beyan edilmektedir.

⁵ Davut Aydüz, *“Hisbe Müessesinin Doğuşu”*, Yeni Ümit Dergisi, Sayı: 6, 1989 (http://www.yeniumit.com.tr/yazdir.php?konu_id=539, Çevrimiçi 09.11.2008)

"Eğer müminlerden iki grup çarpışırsa hemen aralarını düzeltin; eğer onlardan biri tecavüz ediyorsa o vakit tecavüz edenle, Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın. Dönerse yine adaletle aralarını düzeltin ve adaletle iş görün..." (Hucurat, 9)

Ayeti, cemiyet içinde nizam bozucu unsurlara karşı müeyyide tatbikini meşrulaştırmaktır.⁶

Konuyla alakalı olarak Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Sizden birisi kötülük gördüğü zaman onu eliyle düzeltsin, buna gücü yetmez ise diliyle buna da gücü yetmez ise kalbiyle buğz etsin. Fakat bu imanin en zayıfıdır."⁷

Kur'an-ı Kerim'in genel manzarası göz önünde bulundurulduğunda "marufu emir, münkeri nehiy", peygamberliğin gönderilme hizmetinin gereği olduğunu açıklayan Kur'ani bir kavramdır. Bu kavram peygamberlerin ve onlardan sonra gelen İslâm yöneticilerinin üstlendikleri İslâmi düzenin yalnız bir bölümünü veya bir cephesini ifade etmez. Aksine Allah'ın dini uğrunda peygamberlerin ve halifelerinin tüm gayret ve çalışmalarını kapsayan geniş bir kavramdır. Zira onların bütün emir ve talimatları "emretme ve yasaklama" ikilisi üzerine kurulmuştur. Yani ya Allah'ın emrettiklerini emrederler ya da yasakladıkları her şeyi yasaklardı. Kur'an'ı Kerim ışığında baktığımızda, emri bil ma'ruf nehyi anil münkerin ahlaki konulara sıkıştırılmış bir kavram değil aksine Kur'ani bir emri olduğunu anlamamız gerekmektedir. Zira ma'ruf ve münkeri dar anlamlandırmak, mümini hedefi olmayan bir çabayı sarfetmeye götürecek ve mümini hümanizm anlayışına sürükleyecektir.⁸

İmam İbni Teymiyye der ki:

"Ma'rufu emir münkeri nehiy; Allah-ı Teâlâ'nın gönderdiği kitaplarında hâkimiyetini gerçek-

leşirmek ve dininin mesajını tebliğ için peygamberlerini üzerinde yürüttüğü yoldur."⁹

İmam Kurtubi ise şöyle der:

"Ma'rufu emir münkeri nehiy geçmiş ümmetlerde icra olunan iki görev idi. Binaenaleyh bu görev peygamberliğin maslahatı ve nübüvvetin insanlığa bıraktığı hilafettir."¹⁰

İmam Razi bu kavramı izah ederken:

"Bu görev yalnız ibadetten ibaret değildir. Belki ibadetlerin en zoru, fakat en hayati olanıdır. Ayette geçen mü'mine ait her sıfat birer ibadettir. Bunların her biri insanın kendi tekâmülü ile ilgilidir, başkasına ait değildir. Fakat münkeri yasaklamaya çalışmak, mü'minin kendi dışındaki insanların tekâmülü ile ilgilidir."¹¹

Yine İslâm ulemalarından İmam Gazali ma'rufu emredip münkeri nehyi İslâm'ın kutup noktası olarak değerlendirmiştir.¹²

Vahyin, hadislerin ve ulema görüşleri doğrultusunda önemini vurguladığımız emri bil maruf nehyi anil münkeri, maruf ve münker düzeyinde irdelemeye çalışacağız.

a. Ma'ruf

İslâmi tefsirlerde ma'ruf sözcüğünün sık sık "İlahi yasaca tanınan, onaylanan" diye tanımlandığına şahit oluruz.

Ma'ruf ile murad, akliselimin tanıdığı, kabul ettiği amel; münkerle murad, doğru düşünenlerin tanımadığı, inkâr ettiği ameldir. Yani, insanlar arasında hayır olarak bilinen her şey ma'rufur. Ma'ruf ıslah çeşitlerinin hepsine ve doğru yola davete de şamildir. Adaletin yerine getirilmesi, faziletin yayılması, iyiliğin her çeşidinin tahakkuku, ümmetin ilerleme ve felahına yararlı olan her şey gibi, halkın birbirine iyiliğini bildirdiği hususların hepsi ma'ruf cümlesindedir. Böylece ma'rufun sahası her hayır ve ihsanı içine alacak kadar genişler.

⁶ Davut Aydüz, "Hısbe Müessesinin Doğuşu".

⁷ *Sahih-i Müslim*, İman, 78. Naklen: Süleyman Dilmen, *Davetin Önemi Üzerine*. (http://www.islamvehayat.com/yazar_107_23_DAVETIN-ONEMI-UZERINE.html Çevrimiçi 25.09.2008)

⁸ Seyyid Celalüddin el-Amra, *Ma'ruf ve Münker*, s. 82.

⁹ İbn Teymiyye, *el-Hısbe fi'l-İslam*, s. 36. Naklen: Seyyid Celalüddin el-Amra, *Ma'ruf ve Münker*, s. 37.

¹⁰ İmam Kurtubi, *el-Cami li-Ahkami'l-Kur'an* s. 4/47. Naklen: Seyyid Celalüddin el-Amra, *Ma'ruf ve Münker*, s. 37.

¹¹ İmam Razi, *Mefatihül Çayb*, s. 3/27. Naklen: Seyyid Celalüddin el-Amra, *Ma'ruf ve Münker*, s. 37.

¹² İmam Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, Cilt 2, s. 755.

Kur'an-ı Kerim, bazı hükümlerin her devirde değişiklik arz edebileceğinden darlık ve zorluk olmaması için olsa gerek, ma'rufu tahdit etmemiştir.¹³

b. Münker

Ma'rufun kaide olarak zıddıdır. Tanınmayan, yabancı, bu yüzden de makul olmayan, kötü olarak tanımlanabilir.

Kur'an'da iyi ve kötü ile ilgili tam anlamı ile müteşekkil herhangi bir soyut kavramlar sistemi bulunmamaktadır. İslâm'da ahlakın kaynağı dindir ve söz konusu ahlak münhasıran o dinin Kıyameti, "son" ittihaz eden anlayışı içinde şekillenmiştir. Kur'ani görüşteki iyi ve kötünün o çok belirli doğası ortaya çıkmaktadır. Bu dünyaya bir son tanıyan çerçevede, insanın nihai kaderini bu dünyada ne yaptığına bağlarken, kulun davranışının İslâm'ın davasına hizmet mi ettiğine yoksa engel mi olduğuna özellikle bakmaktadır.

İslâm'daki ahlaken iyilik kavrayışının vurgulu biçimde dini olan karakterini, Kur'an'da dini, ahlaki mükemmellik karşılığı kullanılan en yaygın sözcüklerden biri olan "salih" sözcüğünün gösterdiği kadar hiçbir şey göstermez.

Kur'an'ın kendisine rücu etmek ve sormak zorundayız: "Nedir bu iyi eylemler?" Metnin gelişinden iyi eylemlerin Allah tarafından bütün müminlere emredilen takva sonucu eylemler olduğu aşikârdır. Bu formül çerçevesinde her iki terim son derece genel ve dinen iyi ve dinen kötü fikirlerini temsil etmekte olup; ma'ruf gerçek inanıştan doğup onunla ahenk arz eden eylemleri, münker de Allah'ın emirleri ile çatışacak mahiyetteki fiilleri anlatmaktadır.¹⁴

İmam Şafii ise şöyle der:

"Kendisinde üç haslet bulunan imanî olgunlaştırmıştır:

Emri maruf; Allah Tealanın emirlerini başkalarına ulaştıran ve kendisi de kabul eden,

Nehyi Münker; Allah Teâlâ'nın yasaklarından başkalarını men eden ve kendisi de çekinen

Allah Teâlâ'nın çizdiği çerçevenin dışına çıkmayıp bunları koruyan..."¹⁵

Emri bil ma'ruf nehyi anil münker prensibini genel olarak inceldikten sonra bununun tatbikiyle ilgili meselelere gelebiliriz.

İyiliği emredip kötülükten sakındırma manasına gelen emri bil maruf nehyi anil münkerin her Müslüman'ın yapması gerekli olan bir mükellefiyet olduğunu görüyoruz. İslâm tarihinde, bu hizmet, ta Resulullah (s.a.v.) döneminde başlatılıp gelişerek zamanla en mükemmel organizasyonlarla yürütülür olmuştur ki, bu organizasyonların bir bölümünü de hisbe teşkil eder.

Burada akla takılan "Acaba ma'ruf ve münker çalışması yalnız devleti ilgilendiren siyasi bir kadro çalışması mı yoksa sadece bir davet işi mi?" sorusunu sünnet ışığında cevaplandırabiliriz.

Ma'rufu emretme ile ilgili olarak Resulullah (s.a.v.)'in tatbikatını bize bildiren A'raf Suresinde geçen ayete değinelim. Zira A'raf Suresi Mekki bir suredir. Ma'rufu emretme çalışması da gayr-i İslâmî bir toplumda yani Darül Küfr olan Mekke'de başlatılmış ve ilk defa burada tatbikata konulmuştur. Allah Rasülü Mekke'de kaldığı sürece Allah'ın dinine davet etti. Ma'ruf ve münker görevini yaparken devlet ve otorite halinde değildi.

2. Hisbe Teşkilatı ve Muhtesib

Hisbe, İslâm toplumlarında genel ahlakı ve kamu düzenini koruma ve denetleme faaliyetini ve bununla görevli resmi bir kuruluşu ifade eder. Hisbe görev ve teşkilatı, İslâm'ın emri bil maruf nehyi anil münker ilkesinin, yani toplumda iyiliği hâkim kılmaya, kötülüğü önleme prensibinin kamu hukukuyla ilgili kısmını temsil eder.

İyiliklerin yapılmasını emretmek ve kötülüklerden vazgeçirmek gayesiyle kurulan bu müessesenin başında bulunan muhtesib, dinin hoş karşılamayıp çirkin gördüğü her türlü kötülüğü ortadan kaldırmaya çalışırdı. Günümüzde, görev ve yetkilerini tek bir kurumda toplayamayacağımız hisbenin prensip-

¹³ İsmail Çakan, *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları*, s. 21-22.

¹⁴ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, s. 284.

¹⁵ İmam Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, Cilt 2, s. 775.

lerinden bir kısmı fikhî bir kısmı da halifenin reyinden doğan idari hususlardır. Hisbe faaliyetleri genel olarak kamu hukuku çerçevesine girmekte, hisbe teşkilatının idare hukukundaki yeri ise muhtesibin yetki ve sorumluluklarına göre değişmektedir.

Hisbe faaliyeti kişi, toplum ve devlet haklarına karşı tecavüz ve ihlalleri önlemeyi, toplumun ortak değerlerini korumayı gaye edinir. Bu yapılırken de, kişilerin özel hayatlarının irdelenmemesi, kişilik haklarının çiğnenmemesi, kötülüğün açık ve herkes tarafından reddedilen bir nitelik taşıması gibi hususlara dikkat edilir. İşlenen kötülüğün gayri meşru oluşu anlatılır, nasihatle bulunulur, ortam ve imkânlar ortadan kaldırılır, gerekiyorsa maddi yaptırım uygulanır. Önemli olan şahısların cezalandırılması değil, kötülüğün önlenmesidir.

Muhtesiblik hakkında Prof. Dr. Hamidullah şu malumatı vermektedir:

"İlerde müstakil hale gelen ve İslâm şehir hayatının pek mühim bir müessesesi olan muhtesiblik, yani amme örf ve adetlerinin, yaşayışının müfettişliği vazifesi, hâkimliğe en yakın bir vazifedir."¹⁶

Medine'de Hz. Peygamber bizzat ve eyaletlerde vali hâkimler, O'nun adına bu işle meşgul oluyorlardı. İslâm dünyasında Hz. Peygamber döneminden beri varlığı bilinen hisbe, Hz. Ömer'in hilafeti döneminde tam teşkilatlı bir müessese haline geldi.

İslâm Hukukçuları, dini mükellefiyetlerden sayılması ve otorite tesisini, bazı durumlarda da güç kullanımını gerektirmesi dolayısıyla hisbe faaliyetini yürütmekle görevli memurun eda ehliyetinin tam ve Müslüman olması şartları üzerinde dururlar. Bazı âlimler bunların arasına müçtehitlik şartını da katarken fakihlerin çoğunluğu, sorumluluk alanına giren meselelerde meşru olanla olmayanı (maruf - münker) ayırabilecek seviyede dini-mesleki bilgisi bulunmasını yeterli görmüştür. Hz. Peygamber ve Halife Ömer, kadın sahabeleri hisbe faaliyetiyle görevlendirdikleri için kadınların da muhtesib tayin edilmesi caiz görmüştür. Muhtesib olacak kişilerde güzel ahlak, adaletli olma toplum tarafından itibar

görme gibi hasletler aranmıştır. Ayrıca münkeri engellemeye çalışırken daha kötüsüne yol açacak kadar nezaketten yoksun kimseler de bu görev için uygun görülmemiştir.

Muhtesib emri bil maruf nehyi anil münker yükümlülüğünü yerine getiren herhangi bir Müslüman'dan bazı noktalarda ayrılmaktadır. Hisbe faaliyetleri muhtesib için hukuki-resmi bir görevin icrası mahiyetinde ve dinen de yerine getirilmesi gereken bir sorumluluktur. Şikâyet mercii olduğu için görev alanına giren hususlarda işlenen münkeri yahut terk edilen marufu araştırma zorunluluğu bulunduğu için yardımcı tayin etme yetkisi vardır. Örfle ilgili konularda içtihat yapabilen muhtesib geniş bir ta'zir yetkisine sahiptir. Hizmetine karşılık kendisine maaş tahsis edildiğinden herhangi bir Müslüman'dan farklı bir konuma sahiptir. Ayrıca kamu düzeniyle alakalı alanlarda bu faaliyetin ifası fertlerin değil de devletin görevleri arasında sayılmış, bununla ilgili olarak resmi yetkililer ve bir teşkilat ihdasına gidilmiş, böylece doğabilecek kargaşa, keyfilik, düzensizlik ve hak ihlalleri önlenmiştir.

a. Hukuki Görev Tayini

Hisbe faaliyetleri genel olarak kamu hukuku alanına girmekte, hisbe teşkilatının idare hukukundaki yeri ise muhtesibin yetki ve sorumluluklarına göre değişmektedir.

Eski hukukumuzda hisbe görevi, adli yargı ile idari yargı arasında bir görevdir. Yani sınırlı olsa da muhtesibin de bir yargı görevi mevcuttur.

Hisbe işlerindeki yargılama ile ilgili hükümler, genel yargılama ile fevkalade yargılama hükümleri arasında orta bir yer işgal eder. Hisbe faaliyetleri iki yönden genel yargılama işlerinden ayrılır, iki yönden genel yargımla işlerinden fazlalık gösterir.

Dava için muhtesibe müracaat edildiğinde, muhtesibin, davacının insan haklarını ihlale ait olan davasını dinleme yetkisi vardır. Bu yetki çerçevesinde yalnızca üç tip davaya bakar:

a) Ölçü ve tartı konusundaki eksik tartma, yanlış ölçme, fazla alıp az verme, aldanma ve aldatma ile ilgili konulardaki şikâyetler ve davalar,

¹⁶ Mustafa Refik, *Hisbe ve Muhtesiblik*, 18.01.2008- (<http://multeka.com/kavram-ve-manalar/hisbe-ve-muhtesiblik.html> Çevrimiçi 20.11.2008)

- b) Mal ve ücretteki hileli, karışık durumlara ait davalar,
- c) İmkân olmasına rağmen hak edilmiş bir borcu geciktirmek, edasında ihmalkâr davranmak hususundaki davalar.

Muhtesib, aleni, delil istemeyen kötülükler olması sebebiyle sadece bu üç davaya bakabilir.

- Muhtesib, itiraf edilen haklara ait davalara bakar, inkâr ve kaçınmayı ihtiva eden davalara bakamaz. Hâkim, inkâr edilen yerlerde deliller dinler, yeminler verir. Muhtesib ise delil dinleyemez, yemin veremez.
- Muhtesibin baktığı davalarda, davalı hazır olmasa da gıyabında iyilik yapmasını, kötülüklerden kaçınmasını emredebilir. Emretmesi için, davalı hazır olmasa da dava kendisine arz edilir. Hâkim ise böyle yapamaz, hasmın hazır bulunmasından sonra davaya bakar. Hasmı hazır olmayan bir davaya bakma, yetkisi dışındadır.
- Fevkalade yargı memurluğu ise, hâkimlerin aciz kaldığı durumlar için inşa edilmiştir. Hisbe ise hâkimlerin işlerini hafifletmek maksadıyla kazai görevler yüklenmiştir. Fevkalade yargı memurluğunun rütbesi en üst, muhtesibinki ise en alttadır.¹⁷ Netice itibarıyla muhtesib de kadiya bağlı bir memurdur.

Muhtesib ile Mezalim Mahkemesi başkanı olan Nazırlık Mezalim, kadı, şurta, müftü ve şahit arasında çeşitli benzerlik ve farklılıklar vardır. Muhtesib, kadı gibi kul hakları hususunda yapılan dava başvurusunu kabul etme yetkisine sahipse de cinayetler ve haddi gerektiren suçlar hakkında hüküm veremez. Onun yetkisi ölçü, tartı, alet ve birimlerindeki hileler, her türlü iktisadi muameledeki aldatmalar, vaktinde ödenmeyen borçlar, komşuluk hakkı ihlalleri ve işçi işveren anlaşmazlıkları gibi ticari ve içtimai hayatta sıkça karşılaşılan ve bir yönüyle de kamu düzeninin ihlali sayılan çekişmeleri çözüme kavuşturmada yoğunlaşır. Bundan dolayı muhtesib kendisine intikal eden olayın mahiyetine göre günümüzdeki işleviyle bazen uzlaştırıcı hakem

bazen de sorgu hâkimi konumundadır. Muhakeme usulü açısından da kadıdan farklı olup dava açmadan yargılama ve hatta gerekirse yargılamadan hüküm verme yetkisine sahiptir.

Muhtesibin sair görevlerine ek olarak kadının makamına vekâlet etmesi mümkündür. Bazen vali, şurta görevlisinin yardımına başvurduğu ve bazı şurta görevlilerinin onun emrine verildiği de olurdu. *Şurta*, muhafız birliği ve polis görevlisini ifade etmektedir. Şurta'nın yargı alanında elde ettiği yetki sınırlıdır. Şurta'ya yargı erkinde ağırlıklı olarak adli konularda önleyicilik ve infaz görevleri verilmiştir. Şurta görevini yerine getirecek kişilerin âlim, adil, fakih, dindar, namuslu vb. özellikleri taşımaları ve heybetli, dürüst, gururdan uzak, çok uyanık kişilerden olması gerektiğinden zaman içinde muhtesibin yetkileri genişletildi ve şurta mensupları bunların kararlarını icra ve infaz etmek zorunda kaldılar.

Kadıdan farklı olarak muhtesibin münkeri ortadan kaldırmak için bizzat cebri müdahalede bulunma yetkisi varsa da, söz konusu sınırlamalar, toplum düzenini sağlamaya çalışan hisbe teşkilatının bir istibdat organı haline dönüşmesini engellemektedir. Muhtesib, yetki sınırları içindeki konularda gayri meşru fiillerin işlenip işlenmediğini gizli yöntemlerle incelemesizin araştırabileceği ve gerektiğinde müdahale edebileceği halde kadı ancak kendisine getirilen davaları inceleyebilir. Bu farklar esas itibarıyla hisbenin idari; kadılığın ise kazai bir makam olmasından kaynaklanmaktadır. Muhtesib, toplumsal suçlarla ilgili olarak caydırıcı bir rol oynadığı gibi bürokrasiyi ortadan kaldıran ve meselelerin çözümünü hızlandıran önemli bir işlevi de üstlenir. Ayrıca kendisinin bakmakla yetkili olmadığı kamu davalarını kadıya bildirmekle de yükümlüdür.

Muhtesib, diğer devlet kuruluşlarını olduğu gibi adli teşkilatı da teftiş yetkisini haizdir. Bu teftiş şekle münhasırdır, kadıların teftiş anlamına gelmemektedir. Kadıların, davalı ve davacıların işlerini titizlikle yerine getirmelerini sağlar.

b. İdari Hiyerarşideki Konumu

Kadıların yetkisiz olduğu idari davalara mezalim nazırı, istinkâf ettikleri bazı önemsiz davalara da muhtesib bakar. Bu sebep-

¹⁷ İmam Ebul'l-Hasan el-Maverdi, *El-Ahkamu's-Sultaniyye - İslam'da Hilafet ve Devlet Hukuku*, s. 275.

ten, mezalim-kadı-hisbe şeklinde yukarıdan aşağıya hiyerarşik bir idari sıra mevcuttur. Mezalim nazırı kadı gibi bağlayıcı hüküm verirken muhtesib buna yetkili değildir. Ancak hem mezalim nazırı hem de muhtesib, münkeri gidermek için zor kullanmaya yetkilidir. Ayrıca her ikisi de suç duyurusu olmaksızın kamu hakkı ihlallerini araştırıp gereğini yapabilir.

Muhtesib ile şurta [güvenlik] arasında dayanışma ve yardımlaşma münasebeti mevcuttur. Ahmed bin Said el-Müceyledi muhtesibin görevinin dini özellik taşıması, bu konuda yeterli derecede bilgiye ve siyasi yaptırım gücüne sahip bulunması dolayısıyla hisbeyi önem bakımından kaza ile şurta arasına koymaktadır.¹⁸ Ancak muhtesib, dini kurallara uyulmasını sağlayan geniş görevli bir memur olarak kadıyı da bu konuda uyarır ve eleştirebilirdi.

c. Hisbenin Konusu ve Muhatabı

Hisbe, kişi, toplum ve devlet hakkı ihlallerini oluşturan fiillere yöneliktir. Hisbeye konu teşkil edecek fiil;

- hakkında ihtilaf bulunmayan bir münker olmalı,
- kişilerin özel hayatlarını irdelemeyi (tecessüs etmeyi) gerektirmeyecek kadar aleni yapılmalı ve
- hâlihazırda gerçekleşmelidir. (İstikbalde vuku bulacağından şüphe edilenler bu kapsama girmez.)

Hakkındaki içtihatların farklılığı nedeniyle münkerliğinde ittifak edilemeyen konularda belli bir bakış açısının dayatılması ve dolayısıyla tasarruf hürriyetine kısıtlama getirilmesi caiz değildir.

Hisbenin görev alanı temelde 3 ana başlık altında toplanan birçok hususu kapsamaktadır.

- Allah hakkı
- Kul hakkı
- Her iki yönü de bulunan haklar

İslâm Hukukuna göre haklar insan hakkı ve Allah hakkı olmak üzere ikiye ayrılır. İnsan hakları sadece kişiyi ilgilendirdiği gibi uygulaması da yine kendisini ilgilendirir. Buna karşılık hiçbir kimsenin hakkına dokunulmayarak, yalnız Allaha ait bir hakka tecavüz edilmiş olursa, mücrimin cezası "hakkullah" hükmüne girer.¹⁹ Bu durumda her mümin, mücrimi, Allah rızası için yakalayıp, layık olduğu cezaya uğratması için onu hâkimin huzuruna çıkarma hakkına sahiptir. Böyle bir takibata "*da'val hisba*" denir. Bunun içindir ki Allah hakkına tecavüz edenleri bu tarzda takip etmek haktan muhtesiblik vazifesi doğmuştur.²⁰

Birinci grup,

- ezanın vaktinde okunmamasının, cemaatle ibadetlerin zamanında edasının, Cuma ve bayram namazlarının ifasının sağlanması;
- ibadetlerde aleni ihlallere ve bid'atlara engel olunması;
- taşkınlık ölçüsüne varan eğlencelerin, sarhoşluk verici içki kullanımının; muamelatta haramların, özelde fasid-batıl akidlerin, hile ve aldatmaların, ölçü tartı alet ve birimlerinde sahtekarlığın önlenmesi ihtiyaçtan kaynaklanmayan dilencilüğün menedilmesi,
- ehliyetsiz din adamlarının halkı yanıltmasına fırsat verilmemesi türünden dini-içtimai faaliyetleri içermektedir.

İkinci grup,

Umumi ve ferdi haklar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlar;

- ihmal yahut imkânsızlık yüzünden harap olan yol, su kanalı vb. alt yapı tesisleriyle ibadethanelerin ve savunma sistemlerinin tamirinin sağlanması,
- işçi-işveren anlaşmazlıkların çözülmesi,
- komşu haklarına tecavüzün,
- her türlü meslek ahlakı ihlalinin,
- borçlu temerrüdünün önlenmesi

gibi kamu işleri, muamelatta kanunlara riayetin temini gibi çarşı ve pazarla ilgili hususlardır.

¹⁸ Ahmed b. Said el-Müceyledi, *Et-Tefsirul Ahmediyye*, s. 42. Naklen: *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 18, s. 134.

¹⁹ Ziya Kazıcı, a.g.e., s. 18.

²⁰ Th. W. Juynboll, "*Dava*" İA, III, s. 495. Naklen: Ziya Kazıcı, a.g.e., s. 71.

Üçüncü grup

Her iki yönü de bulunan haklardır;

- taşıtlarda aşırı yüklemenin önlenmesi,
- işçi, yetim, köle ve hayvan haklarının korunması,
- buluntu çocukların yedirilip içirilmesi,
- yolların temiz tutulması, aydınlatılması,
- kamu yararına aykırı inşaatlara izin verilmemesi

gibi faaliyetleri kapsamaktadır.

Muhtesib, Allah hakkının ihlali halinde affetme yetkisini kullanabilirken kul haklarının ihlali durumunda böyle bir yetkiye sahip değildir.

d. Yöntem

İşlenen münker, tecessüse kaçmadan ve yalnız şüphe üzerine kişilik haklarını çiğnemenin tespit edildikten sonra en hafifinden en ağırına doğru şu yöntemlerle giderilir:

- İşlenen fiilin yanlış olduğunun anlatılması,
- Bilerek işleyene öğüt verilmesi,
- Tekdir ve tehdit,
- Kötülüğe vesile olan sebeplerin ortadan kaldırılması ve bu tür alet edevat vb. şeylerin tahrip edilmesi,
- Ölçülü bir şekilde şu ta'zir cezalarının uygulanmasıdır: Hapis, teşhir, darp, meslekten men, silahlı müdahale ve sürgün. Bu son yöntem çatışmayı doğurabileceğinden yalnız görevliler tarafından icra edilebilir. Muhtesib ta'zirda bulunabilir fakat ölüm ve had cezalarına hükmetme yetkisi yoktur; ancak ilgili mercilerin verdiği bu tür cezaları uygular.

Muhtesibin münkeri gidermeye çalışırken uyguladığı cezalarda yanılıp haddi aşması durumunda mala yahut cana verdiği zararları tazmin sorumluluğu olup olmadığı hususu tartışmalıdır.

Hanefi fakihleriyle bir rivayete göre Ahmed bin Hanbel muhtesibin malla ilgili tazmin yükümlülüğü bulunmadığı görüşündedir. Maliki,

Şafii ve diğer bir rivayete göre Hanbelî fakihleri ise cezanın uygunluk ölçüsünü aşması durumunda tazmin sorumluluğu doğurduğunu söylerler. Mesela sarhoşluk verici içecekleri dökmek münkeri önlemeye yeteceği halde içkinin kabına zarar vermek tazmin gerektirir. Yine münker işleyen kişinin uygulanan ta'zir cezası sebebiyle sakat kalması, ölmesi durumunda tazmin gerekip gerekmediği hususu da tartışmalıdır.

e. Muhtesibin Azli

Muhtesib göreve hıyanet, hizmette kusur veya acz gösterme, halka zulüm ve baskı yapma durumlarında, yani memuriyetini sürdürmesini imkânsız kılacak taşkınlıklarda bulunması veya zaaflar taşınması halinde velayeti hukuken sakıt olacağından derhal azledilir.

3. TARİHTEKİ YERİ

Hisbe kavram ve kurumunun menşei kesin olarak tespit edilememektedir. Aynı durum bu geniş kapsamlı işlevin memurunu ifade eden muhtesib için de söz konusudur. Ancak bazı kaynaklarda Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra ilk defa burada uygulanan bu müessesenin, daha sonra kurulan Müslüman devletlerde de önemli yer işgal edeceği bir gerçektir. Hisbe teşkilatı, Abbasilerde, Endülüs'te Fatimilerde ve Memluklarda olduğu gibi Müslüman Türk devletlerinde de vardı. Konumuzun nirengi noktasını Osmanlı Devletindeki uygulaması teşkil etmektedir.

Sahibus suk, agoranomos, curule aedile, praefectus

Resulullah'ın emri bil ma'ruf nehyi anil münker faaliyetleri toplum hayatının bütün cephelerini kapsamış, ancak daha sonra ferdi mesuliyetleri çoğalınca uygun vasıflı bazı kişileri esnaf ve sanatkârların işini denetlemek için resmen "sahibus-suk" ismiyle görevlendirmiştir. Bu memurların arasında kadınların da yer aldığı belirtilmektedir. Bazı şarkiyatçılar tarafından sahibus-suk'un işlev bakımından Greklerin "agoranomos", Romalıların "curule aedile" ve Bizansların "praefectus" dedikleri pazar zabıtalılarının taklidi olduğu ileri sürülmüştür. Ancak Müslümanların fetihlerin ar-

dından karşılaştıkları bu kurumu sahiplendikleri yönündeki iddialar da bir temele dayanmamaktadır. Her şeyden önce fetihlerden sonraki erken devirde Bizans etkisinin yoğun olduğu Suriye ve Mısır'da rastlanmayan bu kurum, sözü edilen etkinin hemen hiç hissedilmediği Medine'de faaliyet gösteriyordu. Ayrıca İslâm ülkesinde sahibus-sük'un fetihlerden önce de bulunduğu ve başlangıcından itibaren dini bir misyon taşıdığı halde Grek şehirlerindeki agoranomus'un görev alanı seküler ve idari idi.²¹ Hisbe müessesinin diğer medeniyetlerden alındığının sağlam delillere dayanmamasına karşılık bu kurumun Müslümanlarla temas halinde bulunan kültürleri etkilediği bilinmektedir. Mesela Kudüs Krallığı ile İspanya Krallıklarında sahibus-suk ve muhtesibin unvan ve işlevleriyle aynen yaşatıldığı, pazaryerlerinde "mahtesseb" denilen memurların görevlendirildiği bilinmektedir.

a. Abbasiler'de Muhtesib

İslâm dünyasında, tam teşkilatlı bir müessesese olarak hisbeyi ilk defa kuran kimsenin Hz. Ömer olduğu kabul edilmektedir. Hz. Ömer'in döneminde başlayan fütihat ve buna bağlı olarak genişleyen devletin sınırları dâhilinde değişik din ve milletlere bağlı kimseler bulunuyordu. Bu bakımdan her alanda denetim ve kontrol için bu müessesese önem kazandı.

Hisbe kaza ve mezalimle birlikte Abbasi adli teşkilatını oluştururdu. Abbasi devlet teşkilatı seyfiyye ve kalemiye şeklinde ikiye ayrılmıştı. Kalem erbabının görevleri de dini ve divani olmak üzere iki kısımdı ve muhtesibin görev alanı daha ziyade dini alanda idi. Hisbe görevi kadılarına kendi vazifelerine ilaveten verildiği gibi muhtesib de hisbeyle birlikte adalet işlerini yürütürdü. Dini ihya iddiasıyla işbaşına gelen Abbasilerin iktidarlarının ilk yıllarında hisbe faaliyetleri hususunda titiz davrandıkları anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra Hisbe'nin de öteki idari işler gibi Sultan adına mülki amirlik yapan valilerin nezaretine verildiği anlaşılmaktadır. Halife, sadece hilafet merkezi Bağdat'ın muhtesiblerini bizzat tayin etmeyi sürdürmüştür.

²¹ *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 18, s. 135.

Abbasilerde protokol bakımından muhtesiblik, vali ve kadılık görevlerinden sonra gelmekte idi. Bundan başka muhtesibler, buldukları bölge ve yerleşim birimlerine göre bir dereceye tabi idiler. Mısır, Bağdat ve Ahvaz gibi önemli merkezlerin muhtesibleri, diğer bölgelerdekilere nispetle daha üstün sayılıyorlardı. Bu dönemde muhtesib çok geniş bir faaliyet ve nüfuz sahasına sahipti. Çarşı, pazarı olduğu kadar, ahlaki ve dini davranışları da görüp gözetmek zorunda idi. Vazifeleri arasında, alışverişte mutat ağırlık ve diğer ölçülerin normal kullanılıp kullanılmadığını kontrol, borçlanılan şeylerin ödenip ödenmediğine nezaret, ahlaki değerlere riayet edilip edilmediğini, kumar, faiz ve alenen şarap alışverişi gibi İslâm dini tarafından yasaklanmış bulunan fillerin işlenip işlenmediğini gözetmek zorunda idi.²²

Yusuf Has Hacib'in meşhur eseri *Kutadgu Bilig*'deki ifadelerinden anlaşıldığı üzere muhtesib içtimai huzuru sağlayan unsurlardan biridir. Güçlü kişilerden seçilmesi gereken muhtesibin görevleri arasında ayak takımını inzibat altında tutmak, halkı cemaatle namaz kılmaya teşvik yanında tüccar, zanaatkâr ve çiftçileri denetleyip huzurlu bir ortam oluşturarak verimli bir şekilde çalışmalarını sağlamak da vardır.²³

b. Endülüs'te Muhtesib/Almotacen

İhtisab müessesesi Endülüs'te de Abbasilerde olduğu gibi devam etmişti. Müslümanların elinden çıkıp Hıristiyanlara geçince, buradaki muhtesib, "almotacen" adıyla görevde bırakılmıştır. Bütün bir Ortaçağ boyunca Endülüs ve Mağrip'te devam eden hisbe teşkilatı genel ahlakın korunması, esnafın hileli satış yapmaması, pazar ve sokakların denetlenmesi gibi konulardan sorumlu idi. Endülüs'te, kadılar arasından seçilen âlim, Allahtan korkan, takva sahibi, akıllı marifet sahibi olması gereken muhtesibin genel olarak aynı önemi haiz görevleri vardı.²⁴

²² Ziya Kazıcı, a.g.e., s. 18.

²³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, II, s. 398-400. Naklen: *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 18, s. 140.

²⁴ Ziya Kazıcı, a.g.e., s.20.

c. Fatimilerde Muhtesib

İslâm dünyasının belli başlı bütün devletlerinde olduğu gibi Şii mezhebe bağlı Fatimilerde de ihtisab ile ilgili teşkilat kurulmuştu. Hatta bu dönemde Hisbe teşkilatı daha bir gelişme gösterdi denilebilir. Çünkü bu devlette muhtesib, çok daha geniş yetkilerle donatılmıştı. Bu yüzden kimse ona müdahalede bulunamazdı. Hükümdarın eli altında iki muhtesib vardı; biri Kahire diğeri Fustat muhtesibi idi. Genel itibarıyla diğer devletlerdeki muhtesiblerle aynı görevleri ifa etmelerinin yanı sıra, sırtına fazla yük yüklenen hayvan sahiplerinin cezalandırılması gibi davalara bakmak için el-Ezher ve Amr b. As camilerinde oturlardı. Böylece bir bakıma kadının görevinin de yerine getirmiş oluyorlardı.²⁵

d. Eyyubiler'de Muhtesib

Eyyubiler döneminde de hisbe teşkilatı Fatimilerle benzerlik arz etmektedir. Özellikle Sultan Selahaddin Eyyubi döneminde bu müesseseye önemli gelişmeler göstermiştir. Sultan Selahaddin zapt ettiği şehirlere muhtesibler tayin etmiştir.²⁶ İslam'ın özgün bir kurumu olan hisbe teşkilatının başında bulunan muhtesibin beledi birtakım görevlerinin yanı sıra ibadetlerin yerine getirilmesi, cumaların kılınmasının kontrolleri gibi dini konularda da yetkili olup birtakım cezai yaptırımlar uygulayabildiği bilinmektedir.²⁷

e. Memluk Devleti'nde Muhtesib

Mısır merkezli Memluk devletinde de büyük önem arz eden Hisbe teşkilatı için ikisi merkezde biri taşrada olmak üzere üç makam tespit edilmişti. Divan'da hükümdarın yanın oturan muhtesib bir gün el-Ezher Camii'nde bir gün Fustat Camii'nde oturup davaları dinler ve karara bağlar yardımcıları eliyle de çarşı-pazarı kontrol ederdi.²⁸

²⁵ Ziya Kazıcı, a.g.e., s.21.

²⁶ Ziya Kazıcı, a.g.e., s.21

²⁷ Ayşe D. Kuşçu, "Eyyubiler'de Mezalim Mahkemeleri ve Daru'l Adl", *Türkiye Araştırmaları* dergisi, Sayı 207, s. 19.

²⁸ Ziya Kazıcı, a.g.e., s. 22.

f. Büyük Selçuklularda Muhtesib

Büyük Selçuklular zamanında, her şehirde, loncaları teftiş ve ticaret ahlakın kontrol eden bir muhtesib bulunmakta idi. Muhtesibin yerine getirmekle yükümlü olduğu görevler Nizamul Mülk'ün eseri Siyasetname'de yer almaktadır.²⁹ Nizamul Mülk'e göre;

"Padişahların, her şehre terazi ve fiyatları denetleyecek ve alış verişin doğrulukla yürümesinin sağlayacak bir mütesibi göndermeleri gerekir. Bunlar, diğer yerlerden gelip şehir pazarlarında satılan mallara hile ve hiyanetin karıştırılmamasını sağlarlar. Dirhemleri kontrol ederek iyiliği emr ve kötülükten men görevini yerine getirirler. Sultan ve diğer devlet erkânı, devletin ve adaletin temellerinden birini oluşturan Hisbe teşkilatını desteklemelidir. Aksi takdirde fakirler sıkıntıya düşecek, pazarcular diledikleri gibi alıp satacak, ölçü ve tartıda hilekârlık artacak ve şeriat hükümsüz kalacaktır."³⁰

g. Timurlarda Muhtesib

Timurların idaresinde muhtesibin işlevleri ve taşınması gereken vasıflar esas itibarıyla Selçuklu döneminden pek farklı değildir. O devrin müelliflerinden Hüseyin Kâşifi muhtesibin varlığını toplum hayatının İslâmi kuralara uygunluğunun teminatı gibi görmektedir. Müellife göre, şeriatı ikame ve dini hükümleri icra etmek isteyen her sultan yeryüzünde Allahın naibi ve gölgesidir. Ancak bu husule bizzat güç yetemeyeceğinden ülkenin her tarafına muhtesibler tayin etmelidir. Muhtesib dinde sebatkâr ve hamiyetperver olmalı, iffet takva, emanet, doğruluk ve tokgözlülük vasıflarını taşımalı, her işinde dinin güçlenmesini gözetmeli, başkaları üzerinde etkili olabilmek için nefsanî arzularından arınmalıdır.³¹

h. Kaçarlarda Muhtesib

Kaçarların idaresi altındaki Şran Pazarları'nda vali tarafından genellikle mahalli eşraf

²⁹ Ziya Kazıcı, a.g.e., s. 22.

³⁰ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Çev.: Nurettin Bayburtlugil, s. 72, 73.

³¹ *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 18, s. 141.

arasından seçilen ve “darugai bazar” adı verilen zabıtalara görevlendirilmesine başlamıştır. En azından bazı bölgelerde muhtesibin bu kişilerin idaresi altına girdiği düşünülebilir. Nasıruddin Şah devrinde bu kurumun ihya edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Tahran’da İhtisabul Mülk tarafından yürütüldüğü anlaşılan idare ihtisabiyyede hizmet vermeye başlamıştır. Ancak görev alanı itibarıyla laikleşen bu kurumun sadece belediyece faaliyetleri yaptığı anlaşılmaktadır.³²

Hisbe müessesesi bütün İslâm ülkelerinde genel olarak 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında ilga edilmiştir.

1. Osmanlı Devleti’nde Muhtesib

Osmanlı toplumuna, Müslüman Arap dünyasının bir mirası olarak intikal eden hisbe teşkilatı, bu devlette her zaman önemini koruyan ve toplumun sağlıklı bir şekilde varlığını devam ettirmesini sağlayan önemli müesseselerden biri olmuştur. Osmanlılarda daha ziyade “ihtisab ağası veya ihtisab emini” denilen muhtesib devletin kuruluşuyla birlikte ortaya çıkmıştır. Kadı tayin edilen her yerde üstlendiği sorumluluklarla onun yardımcısı durumunda olan bir de muhtesib bulunuyordu. İstanbul’da ayrıca şehrin büyüklüğünden dolayı Galata, Üsküdar ve Eyüp kadıliklarında da birer muhtesib vardı.

Osmanlı Devletinde ihtisab görevini yerine getirmekle yükümlü bir yetkilinin bu vazifeye resmen ne zaman getirildiği kesin bir biçimde tespit edilememekle beraber Osman Gazi zamanına ait bir rivayet bu vazifenin Osmanlıların başından beri mevcut olduğuna işaret etmektedir.

Muhtesiblerin görev ve yetkileri “İhtisab Kanunnameleri”nde etraflıca belirtilmiştir. Fatih Sultan Mehmet dönemine ait İhtisab Kanunnameleri’nde Allah’ın yarattığı her şeyin hukukunun görüp gözetilmesinde muhtesibin sorumlu olduğuna dair kayıt, bu kişilerin ne kadar geniş yetkilerle donatıldığını göstermektedir. Gerek ilgili kanunnamelerde gerekse Edirne’ye ihtisab ağası tayinine dair bir

hükümden anlaşıldığına göre bu görevlilerin bakacakları işler içtimai, iktisadi, adli ve dini alanları kapsıyordu. Keza Evliya Çelebi’deki bir kayda göre Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethinden sonra şehrin ticari, iktisadi ve buna paralel olarak sosyal düzenini sağlamak ve diğer hizmetleri görmek için tayin edilen hâkimlerden sekizincisinin ihtisab ağası olduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıta muhtesibin vazifelerine: “Bütün sanat ehline hükmedip ta’zir ve cezalandırma, alış verişlerde hile edenleri tekdir ve tevbihe me’mur...” ifadeleriyle temas edilmektedir.³³

Osmanlı devlet teşkilatında köklü değişiklikler, Sultan II. Mahmud Han (1808-1839) zamanında yapıldı. 1826 yılında Yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasından sonra şehir yönetiminde daha geniş yetkilerle kontrolü sağlayacak yeni bir idari sistemin kurulması gerektiğinden, başlangıçta muhtesibin, ihtisab ağası veya ihtisab emini unvanı ile görev yapan kimse 1826 yılında İhtisab Nezaretinin kurulmasının ardından İhtisab Nazırı unvanını almıştır. Bu nizamnamenin amir hükmü gereğince ilk defa İstanbul’da kurulan müessese, sadaret makamına bağlanmıştır.

Bağlı olduğu kadının emirlerini yerine getiren ihtisab ağası zaman zaman sadrazamın maiyetinde şehirde dolaşır, narhlarla ilgilenir ve esnafın kanunlara uyup uymadığını denetler, bu gibi yetkileriyle halk-esnaf münasebetlerini düzenleyerek ekonomik ve sosyal hayatın önemli bir rüknünü meydana getirirdi. Özellikle iktisadi konularda kadının yardımcısı olarak vazife gören muhtesibin esnafı denetlerken aynı zamanda onların loncalarını ve bütün haklarını koruması sebebiyle üzerlerinde büyük bir nüfuzu vardı. Yeni işyerlerinin açılması, yerli mallarla rekabet edebilecek ithal eşyadan ve esnaftan İhtisabiyye adı altında vergi alınması, ihtisab gelirlerinin gerekli yerlere dağıtılması ve kıyafet konusu onun görev alanına girerdi.

İhtisab ağasının başka bir faaliyet sahası da şehirlerde asayiş sağlamak ve halka iaşe temin etmektir. Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren Anadolu’dan ve Rume’li’nden pek çok kimsenin ziraatı bırakarak İstanbul’a gelmeye başlaması üzerine bu akını

³² *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 18, s. 141.

³³ Ziya Kazıcı, a.g.e., s. 33.

önlemek için çeşitli tedbirlerin alınmasına çalışılmıştır. Bu münasebetle ihtisab ağası zaman zaman mahallelerde dolaşarak denetlemelerde bulunur ve sonradan gelip yerleşenleri memleketlerine geri gönderirdi.³⁴

Mayıs 1851 yılında yapılan bir düzenlemeyle İhtisab Nezareti ortadan kaldırılarak görüldüğü işler Zabtiye Müşirliği'ne devredildi. Üç ay kadar sonra da narhı tespit etmek, mallarını belirlenen fiyatların üstünde satanlar veya ölçü tartılarını eksik tutanlar hakkında yapılacak işlemleri görüşmek ve bunlara karşı gereken önlemleri almak üzere zabtiye müşirliğine bağlı bir "Es'ar Meclisi" kuruldu. Bu meclisin üyeleri arasında esnaf ve tüccar temsilcileri de bulunmaktaydı. Ertesi yıl yapılan köklü bir değişiklikte es'ar ve esnaf konuları daha yakından ilgili olduğu gerekçeyle Ticaret Nezaretine nakledildi. Nihayet 1855 yılında İhtisab Nezareti tamamıyla kaldırılarak görevleri Şehremaneti'ne devredildi.

4. MUHTESİBİN GÖREVLERİ VE ADLİ HAYAT İÇİNDEKİ YERİ

İslâm dünyasında, dini vasfı ağır basan ihtisab işi, Osmanlılarda daha ziyade günlük hayatın içinde görülmektedir. Bu itibarla bu müessesenin başında bulunan muhtesib, daha tesirli ve pratik olarak, özellikle ticari faaliyet ve bununla ilgili kanunların uygulanıp uygulanmadığını kontrol ederdi. Günlük hayat içinde muhtesib, bilhassa kadının yapması gereken beledi ve ticari işlerle meşgul olurdu. Bu bakımdan Divan'ın şehir merkezi ile ilgili pek çok emri önce kadıya gelirdi.

Osmanlı Devletindeki İhtisab Kanunnamelerinden anlaşıldığı kadarıyla muhtesibin vazifeleri üç grupta toplanmaktadır:

1. Ekonomik ve Sosyal Hayatla ilgili olanlar,
2. Dini Hayatla ilgili olanlar,
3. Adli Hayatla ilgili olanlar.

İslâm devletlerinde kadılar, mahkemelerde cezai, ticari ve hukuki davaların tamamına bakma yetkisine sahip idiler. Ancak kaza

fonksiyonunun fiilen işleyişi, kadınların inhisarında değildi. Bu nedenle Hisbe teşkilatının başında bulunan muhtesib de duruma göre bu fonksiyonu icra edebiliyordu.

Osmanlı'da adliye sisteminde kadıya yardım eden iki grup bulunmaktaydı. Bunlardan biri mahkemede doğrudan doğruya ona yardımcı olan mahkeme kâtipleri, mübaşir ve tercümandır. İkinci grup ise muhtesib gibi bir kısım görevliler idi. Muhtesib kadının adaleti yerine getirmesinde yardımcısı olduğu gibi, aynı zamanda sınırlı da olsa bir yargı yetkisine sahip bulunuyordu.

1826 tarihli İhtisab Ağalığı Nizmanamesi'ne göre muhtesibin adli görevleri üç kategoride mütalaa edilmektedir:

1. Falaka ve değnek ile ta'zir ve tekdir,
2. Sürgün ve kalelerde hapsi gerekenleri de Bab-ı Aliye bildirmektir.

İslâm devletleri teşkilatı içinde beledi işlerle meşgul olmak, birinci derecede kadının görevidir. Fakat bu makamı yoğun adli meseleler yüzünden bu gibi işlerle meşgul etmek pek uygun görülmediğinden kadıya yardımcı olmak adına ihtisab ağası görevlendirilmiştir. Bu bakımdan muhtesib, her şeyden önce Divan'dan çıkan hükümler ile kadı tarafından verilen emir ve kararların uygulayıcısıdır.

Muhtesibin davaya bakması için yargı meclisine ihtiyacı yoktur. Aksine hukuka aykırı davranışın meydana geldiğini kesin olarak bilir bilmez hemen haksız davranışta bulunan kişi hakkında hükmünü verir. Hangi zaman ve mekânda olursa olsun hüküm vermek hakkına sahiptir. Çarşıda, evde, bineğinin sırtında, arabada, gece veya gündüz hüküm verebilir. Çünkü hukuki bir meseleye bakmak için yargı meclisinin bulunmasını gerektiren delil muhtesib hakkında uygulanmamaktadır. Zira yargıda, meclisin şart koşulduğu hadisi şerifte şöyle denilmektedir: "İki hasım, hâkimin önünde otururlar." Ve yine hadiste: "İki hasım, senin önüne gelip oturduklarında" ifadesi vardır. Hisbe hâkimi hakkında ise böyle bir şeyin varlığından söz edilmez. Çünkü hisbe hâkiminin karşısında davacı ve davalı bulunmamaktadır. Aksine, kendisine tecavüzde bulunmuş bir kamu hakkı veya şeriata karşı bir muhalefet söz konusudur. Aynı şekilde Rasulullah (s.a.v) buğday yığını meselesine

³⁴ *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 18, s. 144.

pazarda dolaşırken, satışa sunulmuş halde iken bakmış ve hükmünü vermiştir. Bunun için buğday yığınının sahibini huzuruna çağırmadı. Bu konuda hukuka muhalif davranışı görmekle, olduğu yerde meseleye baktı. Bu olay, hisbe ile ilgili meselelerde yargı meclisinin bulunması şartının olmadığına delildir.³⁵

Muhtesib, cezaları uygularken, kadı gibi şahid ve delil istemeyi gerektirmeyecek kadar açık ve sarıh olan suçlara bakar.³⁶ Ceza verme yetkisini kullanırken örf ve geleneklere de dayanır. Bu nedenle muhtesib, kadıya nazaran meseleleri çözme yönünden daha geniş bir hareket serbestisine sahiptir. Muhtesib, herhangi bir kanun yahut kanun tasarısının, zulme vesile olacak veya uygulamada zorluklar doğuracak hükümler ihtiva ettiğini tespit ederse, kanunun ilga yahut ta'dili için yetkili mercilere müracaat edebilir.

Kadılık ve adliye söz konusu olduğu zaman önemli bir noktaya dikkat çekmek gerekiyor. O da Osmanlı adliye sisteminde mahkeme esnasında kadıların yanında bir jürinin bulunması meselesidir. Adli teşkilat içindeki jürinin yetki ve durumlarından anladığımız muhtesibin de bu jüri içinde olduğudur.

“Bir defa mahkemelerin mutlak surette aleni cereyan etmekte olmasına ehemmiyetle işaret etmeliyiz. Kadıların davalara bakmak üzere yaptıkları oturumlarda, yanlarında “Şühudul Hal veya Udulul Müslimin” tabirleri ile davalarda bir bilirkişi heyeti halinde mevcudiyetine zabıt metinlerinde itina ile işaret olunan ve ayrıca sicile geçen kararların altında adları yazılı bulunan beş, altı ve bazen daha fazla şahidler heyeti vardır ki, bunlar kat’iyyen görgü şahidleri olmayıp, tamamıyla muhakeme tarzının müşahididirler.”³⁷

Şeriyye sicilinde “Şühudul Hal” adındaki isimlerin arasında “Muhtesib, İhtisab Ağası” da bulunmaktadır. Her ne kadar muhtesib, belde kadısının emrinde ve onun yardımcısı gibi görünmekte ise de kadının ilgilenemediği konularda salahiyet sahibi sayı-

lıyordu. Zira muhtesib, görevi ile ilgili olan konularda şahid, delil ve ispat aranmaksızın hüküm verebildiğinden bazı durumlarda kadıdan daha fazla yetkiye sahip olmuştur.³⁸ Muhtesib, İhtisab Kanunlarının kendisine verdiği yetkiye dayanarak gerektiğinde bilhassa çarşı ve pazar kontrolü esnasında suçu sabit olan esnafı yanında bulunan yardımcıları vasıtasıyla cezalandırabilirdi.

Muhtesib, iktisadi, içtimai ve hukuki görevlerinin yanı sıra dini görevleri de olan bir yetkili idi. Dini ahlakın bozulmamasını sağlamak, umumi yerlerde din ve geleneklere uygun olmayan davranışlara meydan vermemek gibi vazifelerle mükellef tutulmuştu. Mesela Müslümanların cemaatle namaz kılmalarına bilhassa dikkat edilmiş ve bu durum muhtesib eliyle sağlanmıştır. Zira cemaate devam sayesinde toplumun eğitilmesi, bilinçlendirilmesi, birlik ve dirlik içinde tutulması amaçlanıyordu. Bernard Lewis İslâm dünyasında oldukça geniş yetkileri olduğunu bildiğimiz muhtesibin ilmiye sınıfına mensup bir kimse olduğunu söyler.³⁹ Bu nedenle Şer’i hukuku da iyi bilen kimselerden olması adına muhtesibler mümkün mertebe eski medrese talebelerinden seçilmekteydi.

a. Muhtesibin Vasıfları

Osmanlılarda kadısı bulunan her şehirde (kaza) mutlaka bir de muhtesib bulunmaktadır. Toplumda meydana gelen olaylar ve işlenen fiiller ya iyilik veya kötülük olacağına göre, muhtesib, hiçbir davranışın dışında kalamayacaktır. Bu bakımdan muhtesib olarak devlet tarafından seçilecek olan kimsenin çok iyi, bilgili, ahlâklı, rüşvete tevessül etmeyen, Allah’tan korkan kimseler arasından seçilmesi icab etmektedir. Osmanlı döneminde iktisadî vazifesi de ağırlık kazanan bu görevlinin, halkla fazla haşır neşir olmaması için, görev süresi bir yıl ile kayıtlanmıştır. Buna yönelik olarak vazife başlamasından bir sene sonra muhtesib derhal vazifeden ayrılır yerine bir başkası seçilir. Gerçekten önemli bir vazife icra eden bu yetkilinin diğer insanlardan ayrılan bazı özelliklerinin bulunması gerekmektedir. Müslü-

³⁵ Buhari, 2147; Müslim, 3210; Ebu Hureyre ve Zeyd bin Halid el-Cüheni’den rivayet edilmiştir. Naklen: “İhtisab Neferi Muhtesiplerin Görevleri”, (<http://zabita.tripod.com/muhtesib.htm> Çevrimiçi, 12.09.2008)

³⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, cilt I, s. 575.

³⁷ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, s. 404.

³⁸ Ziya Kazıcı, a.g.e., s.48.

³⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s. 390.

manları devamlı kontrol altında bulunduran bir kimse olarak onun aşağıdaki sıfatları taşıması gerekmektedir:

- a. **Müslüman Olmak:** Müslüman olmayan kimseler bu vazifeyi yapamazlar. Zira bu, dinî bir vazifedir. Bunun için dinin aslını inkâr eden ve Müslüman olmayan bir kimse bu vazifeye tayin edilemez.
- b. **Mükellefiyet:** Muhtesib olmanın şartlarından biri de mükellefiyettir. Bu çağa gelmemiş birinin bu vazifeye getirilmesi devlet otoritesini sarsacak bir durumdur. Bu bakımdan çocuk yaşta birinin muhtesib olarak tayini mümkün değildir.
- c. **Erkek Olmak:** Medine’de Hz. Peygamber bizzat kendisi çarşı pazarda dolaşıyor ve bu vazifeyi yerine getiriyordu. Bu arada Semra binti Nuheykil Esediyye ismindeki bir kadını Medine’de muhtesib olarak istihdam etmiştir. Bu hanım muhtesib; çarşı pazarda dolaşıyor, hisbe görevini yerine getiriyordu. Muhtemeldir ki bu hanım muhtesiblik görevini ifa ederken sahabe arasındaki ticari ihtilafları çözmüştür.⁴⁰ Bu bilgiye rağmen bazı kaynaklarda bu durumun istisna teşkil ettiği savunulmaktadır.
- d. **Adalet:** Muhtesibte bulunması gereken sıfatlardan biri de adalettir. Muhtesibin herkese karşı âdil davranması gerekir.
- e. **İzîn:** Muhtesibin vazifesini icra ederken hafiften şiddetliye doğru bir metot takip etmesi gerekir. Bunun için, sadece tarif, va’z ve nasihat gibi konularda izne gerek olmadığı açıktır. Ancak münkeri ortadan kaldırma, dövme ve hatta hapsedme gibi konularda devletin izninin bulunması gerekir.
- f. **Kudret:** Muhtesib, gördüğü münkeri ortadan kaldırmaya güç sahibi olacaktır. Âciz olan bir kimse bu vazifeyi yapamaz. O, ancak kalben buğzeder.
- g. **İlim:** Muhtesib olacak kimsede bulunması gereken sıfatlardan biri de âlimliktir. Onun, sadece dinî emir ve nehiyleri bilmesi de yetmez. O, kendisini ilgilendiren ekonomik konularda da bilgi sahibi olmalıdır.

h. İlimiyle Âmil Olmak: Muhtesib ilmiyle âmil olmalı ve bildiği şeyleri önce kendi nefsinde tatbik etmelidir.

- i. **Allah Rızası:** Muhtesib her türlü fiil, söz ve davranışlarında Allah rızasını gözetmeli, iyi niyet sahibi olmalı, riya ve gösterişten uzak durmalıdır.
- k. **Takva Sahibi Olmak:** Onun takva sahibi olması istenir. Zira bildikleri ile amel etme, büyük ölçüde buna bağlıdır.
1. **İyi Ahlâk:** Bazı kimselerin, kötülüklerden alıkonulması hususunda ilim ve takva yeterli gelmeyebilir.⁴¹ Böyle durumlarda acele etmeksizin yumuşak davranmak gerekir. Bu da iyi ahlak ile mümkündür

Görüldüğü gibi, İslâm dünyasında Hz. Peygamber’le ortaya çıkan ve iyiliklerin yapılmasını, kötülüklerin ise yasaklanmasını sağlamaya çalışan hisbe müessesesinin başında bulunan muhtesib, büyük bir hizmeti yerine getiriyordu. O, bu hizmeti yerine getirirken birçok yardımcı da kullanırdı.

SONUÇ

Ümmet, anne anlamına gelen “ümm” kökünden gelir. Bu ümmete bu adın verilmesinin nedeni insanlığın anası olması istendiği içindir. İnsanlığa ana olmak; insana kol kanat germekle, onu ateşten korumakla olur. İmam da aynen ümmet gibi “ümm” kökünden gelir. Ümmetini bir ana gibi korumaya çalışan, ma’rufu emredip münkerden nehyetmeye çalışan anlamındadır. Marufu emredip münkerden sakındırmak, her asırda tazeliğini koruyan, peygamberlerin ve onların ümmetlerinin, özellikle İslâm ümmetinin yapmak zorunda olduğu, ayakta kalabilmelerinin yegâne gücü ve stratejisidir. Bunlardan birini ihmal diğerini anlamsız bırakmaktadır.⁴² Özede fertlerin genelde İslâm Toplumunun ahlaki düzeyini ve zayıfların menfaatlerini korumak ve herkes için adalet sağlamak, bir nevi İslâmi bir sosyal program olan Hisbe Teşkilatı’nın varlığı ve işlevselliği ile mümkün olabilmektedir.

⁴¹ Ziya Kazıcı, a.g.e., s. 64.

⁴² Mücahid Aslantaş, “Emri bil Ma’ruf Nehyi Anıl Münker” (<http://www.gençbirikim.net/?&Bid=193176> Çevrimiçi09.11.2009)

⁴⁰ Fahrettin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 171.

Amaç, sosyal hayatı halkın yüksek bir ahlak seviyesine erişebileceği ve toplumun kötü işçilikten, dolandırıcılıktan, zorbalıktan, sömürden korunabileceği şekilde düzenlemektir.

Son olarak Osmanlı Devleti'nde uygulama alanı bulan hisbe teşkilatı, 1855 yılında kaldırılıp, görevleri seküler bir alana indirgenerek Şehremanetine devredilmiştir. Hisbeyi amme hukukunun bir dalı olarak inceleyen Y. Ziya Kavakçı hisbe teşkilatının bugünkü modern devlet müesseselerinden hangisine tekabül ettiği meselesinde hisbenin tam karşılığı bulunmadığını ifade etmektedir.⁴³ Fakat bugün için kısmen de olsa; özelde ölçü, tartı aletleri, fiyatlar ve karborsacılığın, genelde mesleki ilkelerin, standartların denetimi Başbakanlık Türk Standartları Enstitüsü'nün tespitleri doğrultusunda Maliye, Ticaret, Sanayi ve Sağlık bakanlıkları ile belediyelerin; çevre temizliği ve imar inşaat işlerinin denetimi İmar ve İskân Bakanlığı ile belediyelerin; dini hizmetler ve görevlerinin denetimi her ne kadar tam anlamıyla olmasa da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın; eğitim kurum ve görevlilerinin denetimi Millî Eğitim Bakanlığı'nın sorumluluğu altındadır.

Kaynakça

- Ayşe D. Kuşçu, "Eyyubiler'de Mezalim Mahkemeleri ve Daru'l Adl", *Türkiye Araştırmaları* dergisi, sayı 207.
- Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arka-kaş Yayınları, İstanbul 2008.
- Davut Aydüz, "*Hisbe Müessesinin Doğuşu*", *Yeni Ümit* dergisi, Sayı 6, 1989. (http://www.yeni-umit.com.tr/yazdir.php?konu_id=539, Çevrimiçi 09.11.2008)
- Ebu'l Al'a Mevdudi, *İslâmi Kavramlar*, Pınar Yay., İstanbul 1986.
- Ebu'l Hasan el-Maverdi, *El-Ahkamu's Sultaniye* [İslâm'da Hilafet ve Devlet Hukuku], Bedir Yay., İstanbul 1976.
- Fahrettin Atar, *İslâm'da Adliye Teşkilatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979.

İbn Haldun, *Mukaddime*, MEB Yayınları, İstanbul 1970.

İbn Teymiyye, *Bir İslâm Kurumu Olarak Hisbe*, İnsan Yayınları, İstanbul 2001.

İhtisab Neferi Muhtesiplerin Görevleri, (<http://zabita.tripod.com/muhtesib.htm> Çevrimiçi, 12.09.2008)

İmam Gazali, *İhya-u Ulumu'd-din*, Bedir Yay., İstanbul 1975.

İSAM, *İlimihal*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1999.

İSAM, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998.

İsmail Çakan, *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları*, Büşra Yay., İstanbul 1992.

Muhammed Faruk En-Nebhan, *İslâm Anayasa Hukuku ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, Sönmez Yayıncılık, İstanbul 1980.

Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Barış Yayınları, Ankara 2000.

Mustafa Refik, "*Hisbe ve Muhtesiblik*", 18.01.2008 (<http://multeka.com/kavram-ve-manalar/hisbe-ve-muhtesiblik.html> Çevrimiçi 20.11.2008)

Mücahid Aslantaş, "*Emri bil Ma'ruf Nehyi Anil Münker-3*" (<http://www.gencbirikim.net/?&Bid=193176> Çevrimiçi 09.11.2009)

Nizamülmülk, *Siyasetname*, Dergah Yayınları, İstanbul 1981.

Seyyid Celaluddin El-Amra, *Kur'an, Sünnet ve İslâm Hukuku İşığında Ma'ruf ve Münker*, Gündoğdu Matbaacılık, İstanbul 1986.

Süleyman Dilmen, "*Davetin Önemi Üzerine*", (http://www.İslâmvehayat.com/yazar_107_23_DAVETIN-ONEMI-UZERINE.html Çevrimiçi 25.09.2008)

Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahkali Kavramlar*, Pınar Yay., İstanbul.

Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2006.

⁴³ Yusuf Ziya Kavakçı, *Hisbe Teşkilatının Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluşu ve Gelişmesi*, Doçentlik Tezi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, İstanbul 1973, s. 141. Naklen: Fahrettin Atar, a.g.e., s. 171.